

CINCTORRES

VOLUM I

CINCTORRES

VOLUM I

CINCTORRES CLUB

**1999
Tortosa**

ÍNDIX

PRESENTACIÓ	7-8
INTRODUCCIÓ	11-14
GEOGRAFIA DE CINCTORRES	
TOMÀS MILIAN ARTOLA	17-42
INTRODUCCIÓ A LA GEOLOGIA DEL TERME	
RAMON ORTÍ ORTELLS	43-50
FAUNA FÒSSIL DE CINCTORRES	
VICENT PARDO ALARCÓN	51-63
LES PRINCIPALS COMUNITATS VEGETALS DEL TERME: DESCRIPCIÓ I INTERÈS	
MERCÈ BOIX MONTAÑÉS, ANTONIO BOIX MONTAÑÉS	65-80
INTRODUCCIÓ A LA PREHISTÒRIA DEL TERME DE CINCTORRES	
MIQUEL GUARDIOLA I FIGOLS	83-100
ARQUEOLOGIA DEL TERME MUNICIPAL DE CINCTORRES	
FERRAN ARASA I GIL	101-113
CARTA POBLA DE CAMARON	
SERAFÍ SORRIBES CARCELLER	117-120
LA RECONQUESTA	
SERAFÍ SORRIBES CARCELLER	121-122
LES ALDEES I MORELLA EN EL SEGLE XIV	
SERAFÍ SORRIBES CARCELLER	123-124
EN LA SUCCESSIÓ DEL REI MARTÍ	
SERAFÍ SORRIBES CARCELLER	125-126
UNES NOTES AL “LLIBRE DE PRIVILEGIS Y ALTRES ACTES”, RELATIUS A LES DEVESES DEL TERME GENERAL DE MORELLA, CONSERVAT A L'ARXIU MUNICIPAL DE CINCTORRES	
VICENT GARCIA EDO	127-137
CINCTORRES: TESTIMONIS D'UNA VIDA RAMADERA	
JOSEP SÁNCHEZ ADELL	139-155

ARQUEOLOGIA DEL TERME MUNICIPAL DE CINCTORRES

FERRAN ARASA I GIL

L'arqueologia del terme municipal de Cinctorres és molt poc coneguda. Els treballs de camp realitzats amb motiu de la preparació d'aquest text, amb la col·laboració de Miquel Guardiola, han permès localitzar nombrosos jaciments arqueològics que dibuixen un panorama ric i diversificat. En total n'hem pogut estudiar onze, que relacionem en el sentit de les agulles d'un rellotge a partir del nord: els Rojals, la Torreta dels Moros, la Font dels Horts, el Maset de Cristòbal del Sombrerer, el Mas d'En Costa, la Costa de l'Albardó, el Fossar dels Moros, la Torrassa, el Mas Roig, la Roca de l'Heurera i els Castelletts. És segur que si els treballs de camp continuen el seu nombre es veurà notablement ampliat.

La seua distribució cronològica és desigual i no tots els períodes històrics hi estan representats de la mateixa manera. D'altra banda, l'ocupació del mateix lloc en dues o més èpoques és un fet constatable en diversos jaciments. Així, la Costa de l'Albardó està ocupat en l'Edat del Bronze i en època islàmica; el Mas Roig en el Ferro Antic, època ibèrica i islàmica; el Mas d'En Costa en època ibèrica i islàmica; la Font dels Horts en època romana, visigòtica i islàmica; i el Maset de Cristòbal del Sombrerer en època romana i islàmica. Aquest fet s'explica perquè normalment les condicions que fan idoni un lloc per a l'hàbitat es mantenen durant molt de temps, i només l'augment de població fa que s'ocupen noves terres i es creen nous assentaments humans.

En conjunt, i per ordre cronològic, el Mas Roig està ocupat en el Ferro

Antic; el Mas d'En Costa, el Mas Roig i la Roca de l'Heurera són d'època ibèrica; la Font dels Horts i el Maset de Cristòbal del Sombrerer són d'època romana; la Font dels Horts està ocupat en època visigòtica; la Torrassa és possiblement de l'alta Edat Mitjana, sense més precisió; i els Rojals, la Torreta dels Moros, la Font dels Horts, el Maset de Cristòbal del Sombrerer, el Mas d'En Costa, la Costa de l'Albardó, el Fossar dels Moros, el Mas Roig i els Castelletes són d'època islàmica. En cap d'aquests jaciments s'han realitzat excavacions arqueològiques. També els estudis de caràcter científic sobre les troballes i jaciments del terme municipal són escassos, puix es redueixen a l'estudi de la sivella visigòtica de la Font dels Horts.

ANTECEDENTS

La primera notícia sobre activitats relacionades amb l'arqueologia al terme municipal de Cinctorres és de 1435, de quan data la concessió de llicència de cavament de tresors als termes del Forcall, la Mata, Portell, Olocau i Cinctorres donada a conèixer per V. Terol. Els peticionaris són Antoni Bosulú de Morella i Jaume Montlober de Cinctorres. Desconeixem el resultat d'aquestes recerques que només perseguien l'enriquiment fàcil.

A finals del segle XVIII el naturalista A. J. Cavanilles esmenta les ruïnes d'una fortificació situada no molt lluny de Castellfort, que possiblement poden identificar-se amb les conservades a la Roca Parda i són conegudes amb el topònim del Fossar dels Moros: "Segun los vestigios que se conservan al poniente, parece que en otros tiempos estuvo la villa mas abaxo, y defendida con torres". Aquesta referència, citada per A. Miralles del Imperial, és la base de l'atribució a Castellfort d'un origen romà per part d'autors posteriors com B. Mundina. En aquesta línia, C. Sarthou, a qui segueix J. Miralles Sales, planteja l'origen romà d'aquesta població: "(...) al oriente de Castellfort existen las ruinas de un castillo, fuerte romano".

L'any 1917 J. J. Senent, en un article publicat a Las Provincias on dóna a conèixer les pintures rupestres de Morella la Vella, esmenta una sèrie de jaciments de la comarca entres els quals figura de manera expressa per primera vegada la Roca Parda. Aquesta notícia la va arregar F. Almarche i, anys després, M. Milian Mestre.

La següent aportació d'interés apareix en el Boletín Cinctorres de l'any 1979, en un article signat amb pseudònim i titolat "En busca de vestigios arqueológicos e históricos", on s'esmenten quatre jaciments

medievals: la Torre Solsona (sembla tractar-se d'un mas), la Torrassa, la Torreta dels Moros i la Roca Parda, ja mencionat. En 1981, V. Forcada publica en aquest butlletí un estudi de la Torreta dels Moros. El mateix any I també en aquest butlletí D. Giner Prats publica un altre article on dóna a conèixer un altre jaciment, la Font dels Horts, a partir del qual l'autor d'aquest treball va iniciar una investigació que va dur a la troballa d'una sivella de cinturó d'època visigòtica, l'estudi de la qual es va publicar a la revista *Saguntum* l'any 1991.

CULTURA IBÈRICA

La cultura ibèrica apareix formada en la segona meitat del segle VI aC i entre les seues característiques més importants podem destacar l'ús del torn i del forn de cambra per a la fabricació de ceràmica, la metal·lúrgia del ferro, l'ús de l'escriptura i el ritual funerari de la incineració. Entre els assentaments d'aquest període hi ha dos tipus d'emplaçaments: els situats en llocs elevats de fàcil defensa i els situats en llocs sense especials condicions defensives com les vessants de llores i muntanyes, situats prop de les terres de cultiu i de l'aigua. En general són prou nombrosos i de reduïdes dimensions i denoten una intensa ocupació del territori.

Al terme municipal de Cincorres coneixem tres jaciments d'època ibèrica: la Roca de l'Heurera, el Mas Roig i el Mas d'En Costa. Per la seua situació en un lloc elevat la Roca de l'Heurera deu ser una talaia, un lloc de guaita, el Mas d'En Costa un petit poblat fortificat en altura i el Mas Roig un mas en vessant, sense condicions defensives però amb una àmplia visibilitat.

El Mas d'En Costa està situat en una loma allargada sobre la Rambla de Cellumbres, orientat al sud, a 870 m d'altitud, amb defenses naturals pel costat oest. Ací la rambla, després d'anar encaixada, comença a obrir-se oferint un terreny més pla amb possibilitats d'aprofitament per a l'agricultura. Potser el seu emplaçament es relaciona amb el pas de la rambla en un camí que seguiria en direcció nord-sud. Es tracta d'un assentament fortificat, possiblement un petit poblat que aprofitava les terres de cultiu immediates. L'aprovisionament d'aigua devia efectuar-se en la mateixa rambla. Les restes trobades són alguns murs molt arrasats, entre els quals s'han trobat alguns fragments ceràmics i un molí circular de pedra que no permeten precisar-ne la cronologia de l'ocupació.

El Mas Roig està situat sobre el Barranc de la Parra, en un vessant

abancalat orientat cap al sud, a 910 m d'altitud. La Font de la Mare de Déu es troba al peu del jaciment. El lloc no té possibilitats defensives, però permet un ampli control visual de l'entorn. Sembla tractar-se, doncs, d'un mas. Les restes trobades són alguns fragments ceràmics i de molí de pedra que corresponen a les dues primeres fases d'ocupació del jaciment. Un reduït grup pertany a recipients fabricats a mà que presenten unes característiques pròpies del Ferro Antic, amb una datació aproximada en els segles VIII-VII aC. La major part de la ceràmica, però, està fabricada a torn, amb perfils i decoració pintada típicament ibèrics que pareixen antics, possiblement dels segles VI-IV.

La Roca de l'Heurera, citada per N. Mesado, E. Barreda i J. Andrés, està situada en un dels contraforts de la mola de Saranyana, a 1.040 m d'altitud. La seua ubicació li permet un ampli control visual de l'entorn. El lloc es troba allunyat de les terres de cultiu i dels punts d'aprovisionament d'aigua. Les restes constructives que es veuen sembla que corresponen a una torre; els escassos fragments de ceràmica ibèrica que s'han trobat no permeten una major precisió cronològica. Des d'ací resulta visible l'assentament ibèric del Peiró de Sant Pere (el Forcall), des d'on són visibles els de la Moleta dels Frares i la Roca de Migdia (Morella), per la qual cosa tots quatre poden formar part d'un mateix sistema defensiu al voltant de la confluència de rius que es dona al Forcall. Segons aquesta interpretació, la Roca de l'Heurera seria una talaia que vigilaria els accessos des del sud pel Riu Calders.

ÈPOCA ROMANA

En època romana es generalitza un nou model d'ocupació del territori, que comporta l'abandonament dels poblats ibèrics situats en altura i la proliferació dels assentaments situats en el pla, prop de les terres de cultiu i de l'aigua, les anomenades vil·les. Els canvis en el poblament es veuen acompanyats per l'adopció de models residencials itàlics, amb la introducció de noves tècniques i materials constructius i ornamentals. Aquests canvis es van veure acompanyats d'una transformació en l'estructura de propietat de la terra, a més de la introducció de nous sistemes d'explotació i la generalització de determinats cultius com la vinya.

Al terme de Cincorres han estat trobats indicis d'ocupació romana a la Font dels Horts i el Mas de Cristòbal del Sombrerer. Es tracta de restes molt pobres que deuen pertànyer a sengles assentaments petits, per la qual cosa sembla raonable que ha d'haver-hi algun altre jaciment romà de major importància. El primer d'ells, la Font dels

Horts, està situat en un terreny abancalat, orientat a l'est, a 800 m d'altitud. Es troba sobre la font que li dona nom, per tant amb un punt molt pròxim per a l'aprovisionament d'aigua. El lloc ha estat completament transformat per al seu aprofitament agrícola, de manera que no es conserven restes constructives. Només s'han trobat alguns petits fragments ceràmics, entre els quals hi ha un de sigil·lata hispànica i un altre d'engalba rogenca. A la llum d'aquestes escasses restes només podem datar el jaciment de manera aproximada en els segles I-III dC.

El Maset de Cristòbal del Sombrerer està situat sobre la Rambla de Cellumbres, a l'esquerra del Barranc dels Collaos, a 900 m d'altitud. Es tracta d'un emplaçament en vessant, actualment abancalat, orientat al sud. L'aprovisionament d'aigua podia efectuar-se al mateix barranc o a la rambla. Les característiques del terreny permeten el seu aprofitament agrícola. Entre les ceràmiques medievals corresponents a una segona fase d'ocupació del jaciment, hem pogut trobar un petit fragment de sigil·lata hispànica i altres de ceràmica comuna. Com en el cas anterior, les escasses restes trobades no permeten més que una datació aproximada en els segles I-III dC.

PERÍODE VISIGÒTIC

Amb l'erfonsament de l'Imperi Romà i l'entrada dels pobles germànics a la península ibèrica en el segle V dC comença un període que resulta particularment fosc a les comarques septentrionals del País Valencià. Dos dels escassos testimonis de l'època visigòtica han estat trobats precisament a la comarca dels Ports. Es tracta de dues plaques de cinturó trobades a Cincorres i Bel que poden datar-se en el segle VII dC. La segona pertanyia a la col·lecció de J. J. Senent, actualment dispersa. De la primera ens ocuparem ací.

En 1981 D. Giner Prats descriu la troballa d'una necròpolis: "con ocasión de construirse la carretera de Cincorres-Morella, desde la primera curva yendo hacia Morella a la segunda curva y antes de llegar a la Font dels Horts, al hacer los desmontes correspondientes, aparecieron muchas sepulturas, de las cuales tuve ocasión de ver tres de ellas y que aparecían con la cabeza protegida por dos losas de piedra inclinadas". Es tracta d'una zona abancalada i actualment erma situada a la partida dels Horts, a la banda esquerra del Barranc de la Vila, a uns 800 m d'altitud. Reconegut aquest lloc l'any 1990, només vam trobar alguns fragments ceràmics medievals. Donada la proximitat de la Font dels Horts, situada a uns 150 m cap al nord del

lloc descrit, vam continuar la prospecció per la zona que s'estén sobre la font, pensant que pels seus voltants podia trobar-se el lloc d'habitació corresponent a la citada necròpolis. Allí, entre abundant ceràmica moderna, en vam poder reunir alguns fragments de factura grollera d'atribució incerta i altres clarament medievals, i, com a peça més destacada, vam trobar en superfície, sobre la paret d'un bancal, la peça que anem a veure.

Es tracta d'una placa de cinturó de bronze trencada aproximadament per la meitat, amb la part corresponent a l'extrem distal, ricament decorada en la seua cara anterior amb diversos motius incisos, que es conserva al Museu Provincial de Belles Arts de Castelló (fig. 1).

Figura 1.

Les seues mides màximes són 51 mm de llargària per 35 mm d'amplària, amb una grossària que oscil·la entre 0,4 mm en les vores i 1,6 mm en el centre. L'extrem distal presenta un gros apèndix a l'altura de l'eix longitudinal de la peça, altres quatre ressalts no tan gruixuts que delimiten la part central d'aquesta meitat i un dels dos que n'hi havia a l'altura de l'eix transversal. En la part posterior es conserven tres reblons perforats que servien per a subjectar la peça a la corretja de cuir, els quals amiden 11 mm de llargària i tenen unes perforacions d'1,8 mm de diàmetre. La decoració consisteix en una sanefa externa decorada amb petites incisions transversals, seguida d'una línia també incisa i d'un petit rebaixament que dóna pas a la zona central més elevada, on apareixen els motius més complexos distribuïts en tres zones delimitades per ribets, amb dos motius disposats

simètricament en cadascuna que figuren monstres marins indefinibles. Per la tipologia i decoració recorda la placa de Bel, l'únic paral·lel conegut en terres valencianes.

Una anàlisi metal·logràfica realitzada en el Departament de Física de la Universitat Politècnica de València, va determinar que es tracta d'un bronze amb una quantitat apreciable de plom i una altra un poc menor de zinc. Aquesta composició no resulta estranya en els bronzes d'època visigoda.

La troballa d'aquesta peça dona una especial importància al jaciment de la Font dels Horts, tant per tractar-se d'un dels dos exemplars d'aquest tipus de plaques actualment coneguts al País Valencià, com sobretot perquè és l'únic del qual coneixem el lloc on ha estat trobat. La seua presència permet confirmar l'existència d'un assentament d'època visigòtica al terme de Cinctorres i ens proporciona una preciosa informació sobre una de les èpoques més desconegudes de la nostra història.

ÈPOCA ISLÀMICA

Amb l'arribada dels musulmans al principi del segle VIII s'obre un nou període històric. Els primers segles resulten particularment desconeguts per a la investigació, però pot suposar-se una certa continuïtat en el poblament. Aquest s'organitza en dues classes d'assentaments: els fortificats en altura i els que s'estableixen a prop de les terres de cultiu i de l'aigua. No hi ha notícies històriques sobre aquest període a la comarca, a banda de les mencions puntuals de Morella. És possible l'arribada de població d'origen àrab en els darrers segles, quan pren forma el model de poblament característic de l'època i es documenta un notable augment dels llocs habitats.

Els jaciments arqueològics d'època islàmica són tan nombrosos com desconeguts. La major part dels localitzats al terme de Cinctorres, nou d'un total d'onze, estan ocupats en aquesta època. Entre ells poden distingir-se dues classes. Els més nombrosos són els petits assentaments característics del poblament dispers de muntanya, les alquerries, que devien ser prou semblants als nostres masos. A aquesta categoria pertanyien possiblement els Rojals, la Torreta dels Moros, la Font dels Horts, el Maset de Cristòbal del Sombrerer, el Mas d'En Costa i el Mas Roig. En segon lloc trobem les fortificacions, situades sempre en altura, els veritables castells, com el Fossar dels Moros i la Costa de l'Albardó, tot i que en el primer el topònim fa referència a una

necròpolis. També els Castellets era una fortificació, però de menor entitat, possiblement una torre. La Torrassa, per la seua localització en alt, devia ser una talaia o lloc de guaita. Alguns d'aquests han proporcionat restes de les seues necròpolis, com els Castellets i els Rojals. Dos d'aquests jaciments apareixen citats, possiblement, en la documentació cristiana del segle XIII: el Fossar dels Moros i la Torreta dels Moros.

Segons el mateix ordre descriptiu que hem seguit fins ara, començarem amb els Rojals, situat entre els barrancs del Mas de Macià i de la Parra, en una zona en pendent a 850 m d'altitud. El lloc no presenta condicions defensives, però permet el control visual de l'entorn. Els punts d'aiguada més pròxims són els esmentats barrancs. Ací s'ha trobat una siuja excavada en el sauló, amb un diàmetre de boca de 40 cm i una amplària màxima d'1,30 m. També es té notícia de la troballa de dues tombes d'inhumació cobertes amb lloses. La presència de la siuja es relaciona amb el depòsit de gra i,

per tant, amb les activitats agrícoles. Les úniques restes trobades són alguns fragments ceràmics que no permeten major precisió sobre les característiques i cronologia del jaciment.

La Torreta dels Moros està situada a uns 300 m al NE de l'anterior, entre els barrancs del Mas de Macià i de les Torretes, a uns 840 m d'altitud. Emplaçada al peu de muntanya, està orientada cap al migdia i té una bona visibilitat en aquesta direcció. És una torre de reduïdes dimensions, de planta quasi quadrada, de 3,60 x 3,70 m, amb murs

de 0,80 de grossària i una petita porta oberta a l'est de 0,70 m de llum i 1,10 m d'alçària. El parament és de pedra travada amb morter de calç i conserva part de l'enlluït interior dels murs. A la part superior es veu part del paviment d'un pis. No hi ha restes d'escala, cosa per la qual cal pensar que devia ser de fusta. Al seu voltant es troben fragments ceràmics, entre els quals hi ha alguns que poden datar-se en els segles XI-XIII; altres d'indubtable filiació cristiana deuen correspondre a l'ocupació posterior. En les seues proximitats es va trobar una moneda àrab. També es troba escòria metàl·lica. La torre devia ser l'element defensiu d'un lloc d'habitació, les restes del qual han desaparegut completament amb l'aterrament del terreny per al seu aprofitament agrícola. Possiblement apareix esmentada per la documentació de l'època de la conquesta cristiana al segle XIII. V. Forcada va proposar identificar-la amb la turris de Juseph de Colera citada en 1233 com un dels límits de l'heretat d'Alhorre, avui el Mas de Freximeno (Morella), segons la carta de població estudiada per V. Doménech. Devia tractar-se, doncs, d'una propietat que ja havia estat adjudicada a un poblador cristià en el repartiment.

A la Font dels Horts es troben, entre altres fragments ceràmics de les diferents fases d'ocupació, alguns que corresponen a aquesta època. Podem suposar, doncs, l'existència d'un mas a prop de la font. No pot descartar-se que la necròpolis destruïda en les obres de la carretera siga d'època islàmica.

Al Maset de Cristòbal del Sombrerer poden distingir-se, enmig d'un carrascal, ruïnes del que devia ser un petit assentament que ocuparia el mateix emplaçament que l'anterior d'època romana. Alguns fragments ceràmics fan possible l'adscripció cultural del jaciment, però no permeten major precisió sobre la seua cronologia.

Un poc a ponent, el Mas d'En Costa presenta barrejats, amb els ibèrics, fragments ceràmics d'una segona fase d'ocupació en aquesta època. Per les seues característiques poden datar-se en els segles XI-XIII. Sembla tractar-se, també, d'un mas, però desconeixem la relació que podia tenir amb l'anterior, situat només a 400 m.

La Costa de l'Albardó s'alça sobre la Rambla de Cellumbres, en un tossal de 949 m amb excel·lents condicions defensives. L'únic accés possible és pel costat est, que presenta un pendent molt pronunciat. El lloc permet un ampli control visual de l'entorn; des d'ací resulten visibles el Maset de Cristòbal del Sombrerer i el Fossar dels Moros. Hi ha

una primera fase d'ocupació en l'Edat del Bronze. Les restes arquitectòniques conservades pertanyen a la darrera fase d'ocupació. El parament dels murs és de pedra travada amb morter de calç. A la part inferior es conserva, sobre un ressalt de la roca, una muralla que en tanca l'accés. Al cim es veu un llarg mur que dibuixa una construcció rectangular (fig. 2). En la vessant es distingeixen alguns murs més pertanyents a diferents construccions, una de les quals podria ser un aljub. Els fragments ceràmics poden datar-se de manera general en els segles XI-XIII. Es tracta d'un veritable castell, situat només a 800 m a l'est del Fossar dels Moros. Donat que tant les característiques constructives com la ceràmica són molt semblants, cal pensar que la funció d'ambdues fortaleses devia ser diferent.

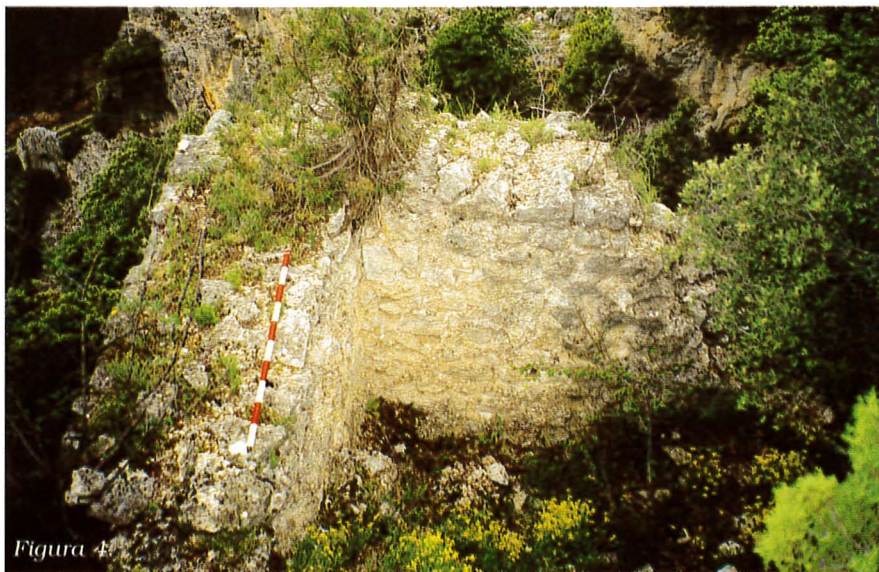

Figura 3.

El Fossar dels Moros pot identificar-se probablement amb el Castell de Celumna que apareix esmentat a la carta de població de Cantavella l'any 1212 com un dels seus límits, en una part que s'endinsa clarament en terres que posteriorment seran reconegudes com a part del Castell de Morella. Apareix citat després de la Mola Sarinanae i abans de la Adcantere-llam, situada al Riu de les Truites. Possiblement es tracte del topònim originari de l'actual hidrònim Cellumbres. Després de la conquesta cristiana no en tornem a trobar referències.

El Fossar dels Moros, conegut al terme de Castellfort com el Castell dels Moros, ocupa un contrafort de la Roca Parda que s'endinsa en la profunda fractura de la Rambla de Cellumbres en direcció NO, a 980 m d'altitud. Estrictament es denomina el Fossar

dels Moros a una gran roca vertical separada de la paret que resulta pràcticament inaccessible; entre ambdues hi ha un estret pas anomenat els Portalets. La fortificació està situada als peus d'aquesta roca, en una terrassa elevada només accessible pels dos costats. Aquests accessos es van tallar alçant sengles murs, dels quals, en el del SO (fig. 3) hi havia una porta que pot identificar-se per dos graons tallats a la roca. El parament dels murs visibles és de pedra travada amb morter de calç. Les construccions millor conservades es troben en el costat NE. A la part baixa, situat en un nivell inferior, s'hi veu una construcció de planta rectangular, amb murs de 90 cm de grossària, que pot identificar-se amb un aljub (fig. 4). A la part superior, orientada NE-SO, es veu una altra construcció de majors dimensions i planta també rectangular, que conserva restes de l'enlluït interior pintat de roig, que deu ser també un altre aljub. Més amunt, tornant als Portalets, existia un altre mur a penes visible que tallava l'accés NE. En la zona central, sobre el vessant inclinat, hi ha un munt de pedres que possiblement deu correspondre a les ruïnes dels habitatges.

D'ací procedeix un important conjunt de ceràmiques califals depositat al Museu de Prehistòria de València. Avui dia els fragments ceràmics són escassos perquè el jaciment ha estat molt visitat. Això no obstant, es veuen trossos de teula que confirmen la utilització d'aquest material ceràmic en la construcció. Segons les restes conservades, sembla tractar-se d'una fortificació de baixa època islàmica, possiblement dels segles XII-XIII. Pel fet de trobar-se en un lloc amagat, en una zona

aparentment de poc valor estratègic, pot interpretar-se que devia ser un morabit, una mena de refugi de caràcter religiós amb funció de castell en una zona fronterera, el que recolzaria la seua datació tardana, quan la conquesta cristiana havia avançat ja per terres de Terol.

La Torrassa està situada al cim d'un tossal, a 1.069 m d'altitud, sobre el barranc del mateix nom. La seua ubicació li permet un ampli control visual de l'entorn. Això no obstant, el lloc no sembla massa adequat per a la defensa, per la qual cosa cal pensar en una altra funció, possiblement la de talaia o lloc de guaita. Es tracta d'una torre de planta arrodonida i uns 5 m de costat. La seua adscripció cultural no és segura. Provisionalment podem proposar una datació general en l'alta Edat Mitjana.

Al Mas Roig es conserven, en un ribàs, restes d'alguns murs entre els quals hi ha fragments de ceràmica medieval que provenen de la reocupació del lloc en aquesta època. Com en casos anteriors, deu tractar-se d'un mas que pot datar-se de manera aproximada en els segles XI-XIII.

Finalment, els Castelletets està situat en un puntal rocós que s'alça entre els barrancs del Mas de Macià i de la Parra, a 940 m d'altitud. Està orientat cap a l'est, té unes bones condicions defensives i permet un ampli control visual de l'entorn. Les restes conservades corresponen a una fortificació, possiblement una torre. Els fragments ceràmics són medievals, però no fan possible una datació aproximada. Als seus peus es va trobar fa anys una necròpolis d'inhumació, amb les tombes cobertes amb lloses, situada a uns 100 m dels jaciments dels Rojals.

BIBLIOGRAFIA

- ALMARCHE VÁZQUEZ, F. (1918): *La antigua civilización ibérica en el Reino de Valencia*, Valencia.
- ARASA I GIL, F. (1983-84): "Història de l'arqueologia a la comarca d'Els Ports", *Boletín de la Asociación de Amigos de Morella y su Comarca*, VI, Morella, pp. 5-28.
- ARASA I GIL, F. (1991a): "Un 'osculatori' i dues plaques de cinturó de la comarca dels Ports (Castelló)", *Saguntum*, 24, València, pp. 203-210.
- ARASA I GIL, F. (1991b): "El poblament medieval pre-cristià en la comarca dels Ports segons la documentació", *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossén Manuel Milian Boix (Morella, 1908-1989)*, València, pp. 83-102.
- ARASA I GIL, F. (1995): "Arqueologia", *La comarca dels Ports*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Cavall Bernat 27, Barcelona, pp. 39-46.
- ARASA I GIL, F. (en premsa): "La comarca dels Ports des de la Prehistòria fins a l'alta Edat Mitjana", *XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Morella.
- CAVANILLES PALOP, A. J. (1795-97): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid.
- DOMÈNECH QUEROL, V. (1981): "Colección de Cartas Pueblas. XCV. Blasco de Alagón da a fray Roberto, abad del monasterio cisterciense de Rueda (Zaragoza), y a su convento una heredad que posee en término de Morella llamada Alhorre, y unas casas en la ciudad de Morella", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LVII, Castellón, pp. 151-153.
- EXCURSIONISTA JOVEN, UN (1979): "En busca de vestigios arqueológicos e históricos. Crónica de unas excursiones", *Boletín Cinctorres*, Cinctorres.
- FORCADA MARTÍ, V. (1981): "La Torre dels Moros de Cinctorres", *Boletín Cinctorres*, Cinctorres, pp. 52-54.
- FORCADA MARTÍ, V. (1992): *Torres y Castillos de la Provincia de Castellón (Síntesis Histórico-Estructural)*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castellón.
- GINER PRATS, D. (1981): "Historia. Los primeros pobladores", *Boletín Cinctorres* 81, Cinctorres, p. 49.
- MESADO, N.; BARREDA, E. i ANDRÉS, J. (1997): "Las pinturas rupestres del Abrigo del Mas de Barberà (Forcall, Castellón)", *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXII, Valencia, pp. 117-137.
- MILIÁN MESTRE, M. (1967): *Morella y sus aldeas*, Barcelona.
- MIRALLES DEL IMPERIAL, A. (1868): *Crónica de Castellón de la Plana*, Madrid.
- Miralles Sales, J. (1967): *Notas históricas de la villa de Castellfort (Castellón)*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castellón de la Plana.
- MUNDINA MILALLAVE, B. (1873): *Historia, geografía y estadística de la provincia de Castellón*, Castellón.
- SARTHOU CARRERES, C. (s/a): *Geografía General del Reino de Valencia. Provincia de Castellón*, IV, Barcelona.
- SENENT IBÁÑEZ, J. J. (1917): "Sobre prehistoria del Maestrazgo. Nuevas pinturas rupestres en Morella la Vella", *Las Provincias*, 17 d'octubre, Valencia.
- TEROL I ROIG, V. (1997): "A la recerca de tresors: excavacions medievals al País Valencià (1404-1471)", *Intervenció i Patrimoni: Estudis per a la difusió i protecció del llegat històric*, València, pp. 149-162.